

однолезвові мечі та ножі. Щодо нашого екземпляру, то його високий статус підкреслює золота обойма на руків'ї. Але питання щодо використання подібних виробів все ще потребує подальшого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

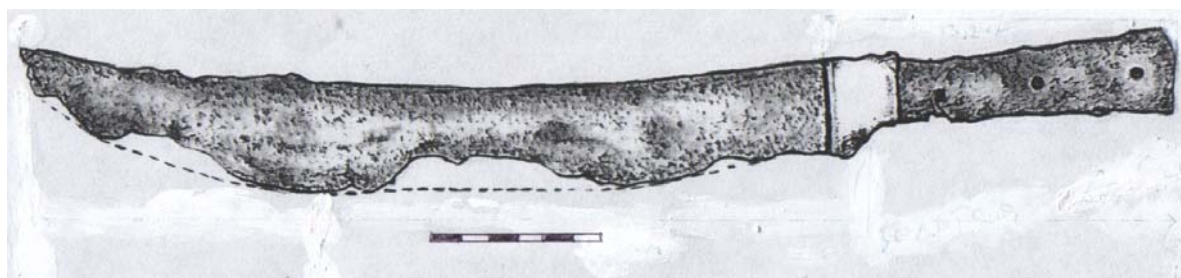
1. Мелюкова А.И. Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка.- М., 1975.- С. 177, 254, рис. 56,9.
2. Мелюкова А.И. Вооружение скифов.- САИ.- Вып. Д1-4.- М., 1954.- Табл. 19, 9,11; Петренко В.Г. Правобережье Среднего Поднепровья в V – III вв. до н.э.- САИ- Вып. Д1-4.- С.44, табл. 33, 19.
3. Мелюкова А.И. Вооружение скифов.- С. 59; Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир.- М., 1979.- С-199-200.
4. Максименко В.Е. Савроматы и сарматы на Нижнем Дону.- Ростов-на-Дону, 1983.- С.104-105, рис. 63, 6.
5. Максименко В.Е. Вказана праця.- С.105.
6. Виноградов В.Б. Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время.- Грозный, 1972.- С.230.
7. Виноградов В.Б. Вказана праця.- С.. 110-111.
8. Максименко В.Е. Вказана праця.- С.105.
9. Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н. Тереножкин А.А. Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ.- К., 1980.- С. 49-51, рис.22-23.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

САИ – Свод археологических источников.

СПИСОК РИСУНКІВ

Рис. 1. Меч із колекції Музею зброї.

І.І.ЛИМАН

КУЛЬТ ПОКРОВИ І ТЕНДЕНЦІЇ В ІМЕНУВАННІ ХРАМІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (1734-1837 РР.)

Дослідження назв релігійних споруд є надзвичайно важливою складовою вивчення церковної історії того чи іншого регіону. Адже в іменуванні храмів відбивається специфіка ментальності населення, його світоглядні імперативи. Тож для більш повного відтворення картини релігійного життя південноукраїнського краю часів запорозького козацтва і перетворення регіону на рядову складову Російської імперії є необхідним простеження тенденцій в іменуванні храмових споруд, що і є метою цієї розвідки. Остання набуває ще більшої актуальності з огляду на те, що відповідна проблематика лише пунктиром намічалась у попередній історіографії, і єдиним виключенням, спробою більш глибокого дослідження можна вважати лише статтю С. Плохія [1].

Особливістю Запорозьких Вольностей було надзвичайне поширення культу Покрови, який якомога краще відповідав вимогам життя запорожців. Згідно з легендою, що записана у „Житті Андрія Юродивого”, під час наступу мусульман у Влахернському храмі з’явилася Богородиця в оточенні святих. Вона вийшла з царських воріт, зняла омофор і покрила ним присутніх, врятувавши від смертельної небезпеки. Ще задовго до заснування Нової Січі, в 1659 р., запорожці заснували на Чортотлицькій Січі церкву на честь Покрови Богородиці [2, с. 265]. Значно поширилось вшанування Покрови в період Нової Січі. Вже у 1730-х рр. на її честь було закладено січову церкву, а загалом у 1734-1775 рр. на Запорозьких Вольностях діяло більше десяти релігійних споруд в ім’я Покрови. На її честь козаки щорічно влаштовували свято на Січі. Покрова настільки шанувалась запорожцями, що на храмове свято вони збирались до Січі навіть тоді, коли там була епідемія чуми. Так, зокрема, наприкінці вересня 1751 р. запорожці, які на час епідемії роз’їхались по зимівниках, повернулись до Січі вшанувати Покрову. Внаслідок цього епідемія спалахнула з новою силою, і від неї загинуло кілька представників старшини, курінних отаманів, багато рядових козаків і служителі самої Покровської церкви [3, с. 84].

С. Плохій свого часу прийшов до висновку, що пік відкриття Покровських храмів на Запорозжжі припав на 30 – 50-і рр. XVIII ст., після чого церков у це ім’я з’являлось уже менше [1; 4, с. 53-54].

Що ж маємо на час заснування Слов’янської та Херсонської єпархії? Співвідношення назв церков, що передавались під юрисдикцію архієпископа Євгенія, визначимо за даними відомостей, надісланих до Синоду з єпархій [5, арк. 308 – 362]:

У чисі ім’я названа споруда	Єпархія, з якої передані релігійні споруди			
	Київська	Переяславська	Воронезька	Білгородська
Андрія	2		2	
Архидиякона Стефана	1			1
Архистратига Гавриїла		1		
Архистратига Михаїла	18	8	5	7
Благовіщення	1			
Богородиці	1			1
Богоявлення Господня	2	2		
Варвари	3	1		
Василія	1	1	1	
Введення Пресвятої Богородиці	1			2
Віри, Надії та Любові	1			
Здвиження Хреста	2	1		1
Вознесіння	4	2		1
Володимирської Богоматері		1		
Воскресіння	4			2
Георгія	6	3		1
Димитрія		1	2	
Захарія та Єлизавети	1			
Знамення		1		
Іоанна Богослова, Богословська	5	1		
Іоанна Предтечі	1	2	1	3
Ігнатія Богоносця				1
Казанської Божої Матері			2	
Катерини				2
Косьми та Дем’яна				1
Миколи	25	14	9	11
Парасковії	2			1
Петра і Павла	3	3	2	2
Покрова	20	9	4	5
Спасу (Преображення Господня)	15	6		5
Різдва Богоматері	13	4		2
Різдва Предтечі	1			

Різдва Христова	3			
Різдва [?]			3	
Сімеона Богоприємця		2		
Спиридона		1		
Зішестя Святого Духа	2	1		1
Стрітєння	1	2		
Тимофія	1			
Трійці	13	5	2	4
Трьох святих	2	2		
Успіння	18	7	2	1

Як бачимо, культ Покрови ще мав дуже велику популярність на територіях, що передавались до складу Слов'янської та Херсонської з кожної із чотирьох єпархій. На такі показники суттєво вплинули, між іншим, релігійні споруди колишніх Вольностей ("колишніми" одні з них стали після ліквідації Січі, інші ж — у результаті скорочення кордонів Вольностей при влаштуванні Слов'яносербії, Нової Сербії та інших адміністративно-територіальних утворень, не підпорядкованих Кошу).

І все ж більш поширеним тепер уже був культ Миколи. Саме в ім'я цього святого було побудовано церков більше, ніж на честь Покрови у кожній з чотирьох складових нововлаштованої в регіоні єпархії. Річ у тім, що культ Миколи був значно поширенішим за Покровський і на Україні, і в цілому в Російській імперії. Микола користувався великою повагою і з боку запорозьких козаків.

До трійки найбільш популярних святих входив і архістратиг Михаїл. Для такого мілітаризованого регіону це було цілком логічним. Адже саме Михаїла вважають захисником слави Божої у війні з сатаною. То ж архістратиг був близький духу не лише запорозьких козаків, які називали його Началоводцем, Предводителем військового товариства, Патроном і заступником війська, але і для військовиків, які знаходились за межами Вольностей.

Після ліквідації Нової Січі культ Покрови деякий час ще мав високу популярність, хоча тепер ця популярність уже не була такою як за часів Вольностей. Протягом червня 1775 – 1781 рр. було закладено та освячено майже вдвічі більше храмів в ім'я Миколи ніж на честь Покрови. Більше ніж Покровських зводилось і Михайлівських церков. Кількість храмів, що зводились в ім'я Святого Георгія стала не меншою, ніж кількість нововлаштованих Покровських церков. Причина не лише в тому, що до регіону приходили переселенці, які воліли називати свої релігійні споруди на честь святих, культ яких для них був ближчий, аніж Покровський. Для самих колишніх запорозьких козаків Покрова, яка шанувалась, між іншим, як символ захисту християн у боротьбі з мусульманами та заступництва Богородиці — непорочної Діви Марії, вже теж деякою мірою втратила свою актуальність в умовах поширення протурецької орієнтації та відходу від безшлюбності, якої колись дотримувалось січове товариство.

Подальші тенденції в іменуванні храмів можна простежити на матеріалах „Хронологіко-історичного опису...” Гавриїла (Розанова) [6]:

У чиє ім'я названі			1782–1790		1791–1800		1801–1810		1811–1820		1821–1830		1831–1837	
	кількість	%	1*	2**	1*	2**	1*	2**	1*	2**	1*	2**	1*	2**
Адріана та Наталі	2	0,4	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Ананія	1	0,2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Анастасія	1	0,2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Архидіякона Стефана	1	0,2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Архістратига Гавриїла	1	0,2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

* Землі Херсонської губернії

** Землі Таврійської губернії

Архистратига Михайла	39	8,8	6	0	15	2	4	0	4	3	4	0	0	1
Благовіщення	2	0,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
Богородиці	23	5,2	3	1	7	1	2	2	2	0	0	3	2	0
Варвари	4	0,9	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
Василія	2	0,4	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Введення Пресвятої Богородиці	1	0,2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вознесіння	7	1,6	0	0	1	1	1	0	0	0	3	1	0	0
Воскресіння	4	0,9	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Георгія	10	2,2	1	0	3	1	0	0	1	0	3	1	0	0
Григорія	2	0,4	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Григорія Великої Вірменії	2	0,4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Димитрія	10	2,2	1	0	7	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Здвиження Хреста	3	0,7	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Зішестя Святого Духа	8	1,8	1	0	1	0	4	1	0	0	1	0	0	0
Знамення	2	0,4	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Іллі	3	0,7	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Іоакима та Анни	1	0,2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Іоанна [?]	2	0,4	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Іоанна Богослова	11	2,4	1	0	5	0	1	0	1	0	2	0	0	1
Іоанна Златоуста	1	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Іоанна Предтечі	10	2,2	2	0	6	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Іосифа	4	0,9	0	0	3	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Казанської Божої Матері	4	0,9	0	0	0	0	0	0	2	0	1	1	0	0
Катерини	6	1,3	2	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0
Костянтина та Єлени	1	0,2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Косьми та Дем'яна	3	0,7	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Луки	2	0,4	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
Марії	1	0,2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Марка	1	0,2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Миколи	84	18,9	18	0	26	8	9	1	12	3	4	3	0	0
Олександра	3	0,7	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0
Олександра Невського	7	1,6	0	0	0	2	0	1	0	1	2	1	0	0
Олексія	1	0,2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Пантелеймона	1	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Парасковії	5	1,1	1	0	2	0	0	0	2	0	0	0	0	0
Петра і Павла	21	4,7	7	0	5	1	2	2	1	0	3	0	0	0
Покрова	54	12,1	12	0	14	3	5	2	8	1	5	2	1	1
Різдва Богоматері	16	3,6	5	0	4	1	2	0	1	1	1	0	1	0
Сергія	1	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Сімеона	1	0,2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Софії	1	0,2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Спасу (Преображення Господня)	17	3,8	4	0	3	1	3	1	0	1	2	1	1	0
Трійці	20	4,5	2	0	3	1	2	4	1	3	2	0	1	1
Усікновення глави Предтечі	1	0,2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Усіх Святих	4	0,9	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	0	0
Успіння	29	6,5	6	0	8	2	5	1	4	0	1	1	1	0
Феодора Стратілата	1	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Феодора Тірона	1	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Царя Костянтина	2	0,4	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Згідно з цими даними, впродовж 1782 – 1837 рр. зберігалось переважання заснування Миколаївських церков: 18,9% храмів було названо на честь саме цього святого. Причому ця

популярність залишалась стабільною, за виключенням 30-х рр. XIX ст. Відмітимо, що ступінь вшанування Миколи на Півдні і в центральній Росії була близькою: в Костромській єпархії йому було присвячено 18,75% престолів, у Ярославській — 18,79% [7, с. 26].

Натомість маємо значно більший рівень популярності Покрови на Півдні України (12,1% храмів) аніж у центральній Росії (у Костромській єпархії — 3,4%, у Ярославській — 3,5%). Після певної втрати позицій у перше семиріччя після ліквідації Вольностей свято Покрови вже не сходило нижче другого місця за числом храмів, що називались на його честь, а в деякі десятиріччя виходило і на першу позицію. Традиційно Покрова розглядалась як заступниця від усіляких лих і особливо — від навали іноплеменників, мусульман, що для південного регіону залишалось досить актуальним. З іншого боку, якщо за часів запорожців заступництво Непорочної Діви Марії виступало близьким духу січового товариства, яке дотримувалось безшлюбності, то в останній чверті XVIII – середині XIX ст. на перший план вийшов протилежний аспект культу: в народному Місяцеслові свято Покрови було звичайним терміном завершення напружених літніх і осінніх сільськогосподарських робіт, „покровителем шлюбів”.

Вшанування Божої Матері проявлялось і в іменуванні храмів безпосередньо на її честь (5,2%), на честь пов'язаних з нею „дванадесятих свят”, Казанської ікони Божої Матері (0,9%). При тому, що „дванадесятим святкам” присвячено близько чверті храмів, 49% з цих свят пов'язані саме з Богородицею.

Особливістю регіону залишалось високе вшанування культу архістратига Михаїла — на його честь названо 8,8% храмів, тоді як у Костромській і Ярославській єпархіях — відповідно 2,7% і 3,2%.

У цілому слід відмітити високий ступінь концентрації культів навколо кількох найвпливовіших образів. Причому храмів, пов'язаних із ім'ям Спасителя, менше ніж пов'язаних із Божою Матір'ю чи Миколою. Висока концентрація культу була яскравим проявом загальної уніфікації духовного життя імперії в епоху абсолютизму, що простежується і на матеріалах середньої смуги Росії [7, с. 33].

Щодо перейменування храмів, то таких випадків у документах зафіксовано лише близько десятка. Річ у тім, що хоча вибір іменування належав самим парафіянам і затверджувався єпархіальним керівництвом, цей вибір обмежувався рішенням Синоду від 29 вересня 1742 р., яким наказувалось влаштовувати нові церкви замість спорохнявілих або згорілих „на тому самому місці і в те ж іменування”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Плохій С. Покрова Богородиця в Україні // Пам'ятки України. — 1991. — № 5. — С. 32 – 39.
2. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 1. — 592 с.
3. Эварницкий Д.И. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценко-Зеленского, монаха Полтавского монастыря, в 1750-1751 г. — Екатеринослав, 1915. — 104 с.
4. Мицик Ю.А., Мосьпан Н.В., Плохій С.М. Місто на Самарі. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1994. — 64 с.
5. Російський державний історичний архів. — Ф. 796. — Оп. 56. — Спр. 436.
6. Гавриил. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. — Одесса: в городской типографии, 1848. — 71 с.
7. Борисов Н.С. Посвящения престолов в русских храмах XVIII – XIX вв. (по материалам Ярославской и Костромской епархий) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. — 1993. — № 3. — С. 23 – 34.